

Rumyana Damyanova

(Bulgaria, Institute of Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

The Situation “In-Between” during the Bulgarian National Revival

Abstract: In the area of cultural phenomena, taking up a strictly fixed position, is always shaken by the possibility for making a choice between different alternatives, various cultural situations and values. This refers to every historical era which creates its own inherent and specific cultural and historical situations dominated by different values, both inherited and acquired. Situations “in-between” are in fact a projection of the existential situations of choice – they may also be perceived as dissuasion / division of mind between two objects of thought or behaviour, or as movement in two opposite directions. The “in-between” paradox is that in an evaluative perspective both possible alternatives are true, both are supported by arguments, both have apologists and deniers. This article deals with six possible active situations “in-between” which may be traced back to the cultural, literary and social activities and practices during the Bulgarian National Revival.

Key words: situations “in-between”, amplitude, existential choice, identity, belonging.

Румяна Дамянова

(България, Институт за литература, БАН)

Ситуацията „между“ през Българското възраждане

Заемането на строго фиксирана позиция в областта на културните явления винаги, малко или много, се разколебава от възможността за избор между различни алтернативи, различни културни ситуации и ценности. Това се отнася за всяко историческо време, което създава собствено присъщи и специфични културно-исторически ситуации, доминирани от различни ценностни критерии (наследени и новопридобити). Йерархията на ценностите, изградена в едно общество, в моменти на избор поставя условия, свързани както с менталните нагласи и светогледните разбирания, така и с налагането на нови социални роли. Тогава разколебаващи са най-вече различните конфигурации, пораждащи различна и своеобразна динамика на приемане/отхвърляне. А всяка конфигурация в културните или в социалните изяви, изискваща решения или категорична позиция, на практика е алтернативна.

Поради това ситуацията „между“ е всъщност проекция на екзистенциални ситуации на избор. Може да се приеме и като разубеждаване/раздвояване между два обекта на мислене или поведение, или като движение в две противоположни посоки. Но в това раздвояване „между“ парадоксът е, че в оценъчен план и двете възможни алтернативи са верни, имат своите аргументи, имат своите апологети, имат и своите отрицатели.

Или, може да се каже, че Българското възраждане – като културноисторическа ситуация с множество различни съотнасяния – се снабдява едновременно с две алтернативи. Възраждането, поради самия си характер на историческа формация, навлизаща в модерната епоха, е време на преобръщане на много значения, на

драматизъм и в надеждите, и в очакванията, и в разочарованията. Предлогът „между“ отразява всъщност една такава несигурност, неконкретност и понякога неположеност в конкретна среда. Той отразява в немалка степен и неувереност в избора, търсеща задължителна опора в алтернативно решение.

Различни са и носителите, осъществили ситуациите „между“. Въпросът за разколебаността и съответно за алтернативността на избора в конкретната културно-историческа ситуация на Българското възраждане е всъщност въпрос за субектността, за нейното разгръщане и утвърждаване като фактор, който променя или налага условия. Носителите на такава ситуация „между“ са субекти, заявяващи различни поведенчески нагласи, предопределени от различни мирогледни убеждения. В социалния живот водещ аспект е партньорството, изграждането на духовни общности, на социални групи под формата на дружества, обединения, кръгове и др., които защитават различни позиции. В многообразието на тази различност се съдържа и динамиката в осъществяване на ситуацията „между“ като приемане/неприемане, разбиране/неразбиране, оценка/недооценка и проч.

Един близък поглед ще забележи и дифузии, възможно преминаване от едната алтернатива в другата, една често радикална смяна на границите, които може да бъдат преминати. Колебанията съпътстват реализирането на идеите и намеренията в социалната сфера, а и невинаги тези идеи се реализират от правилните личности. През такава оптика може да бъдат обособени различни ситуации „между“ през Българското възраждане. Настоящият текст предлага една примерна типология на характерни възрожденски поведенчески нагласи през призмата на ситуацията „между“.

1. Като най-продължителна и активна през целия период на Възраждането – чрез антропонима „от Паисий до Ботев“ – е ситуацията „между“ усещането за името „българин“ и патетиката на утвърждаването му. Или, от Паисиевото „поради что ся срамиш да се наречеш българин“ – до заявената готовност в автобиографията на Богоров „Живота ми, описан от мене“ (1887):

Да са извърши гръцкото прорекание, че... трябва да направим първом българи и сетне България“ (Богоров 1983: 384 / Bogorov 1983: 384)¹.

Убеждението, че трябва да „направим първом българи“, а след това да мислим за мащаба на обединяването, присъства в немалко текстове през възрожденското време. Призивът „да направим“ нещо заедно и това да е консолидиране под знака на националното име – е от заветите на Възраждането. Този рефлекс – да се започне от първичната форма на осъзната етническа и категорично съхранена и непроменена през вековете принадлежност към българското име, до изграждащата се национална идентичност през Възраждането – в немалка степен е водещ. В автобиографията на Богоров, написана на преклонна възраст, може и да се съдържа доза носталгия по времето на младежката вяра и очаквания, но тези думи означават и друго – това е усетената от възрожденеца от средата на XIX век съграждаща мисия, която да сочи пътищата за промяна.

Някъде по средата в тази амплитуда – между срама и патетиката на утвърждаването на националното име – са многобройните примери и позовавания в

¹ Точно две десетилетия преди това, през 1885 г., излизат спомените на италианския държавник, художник и автор Масимо Тапарели – маркиз Д'Азельо със станалата популярна мисъл, изведена до аксиома: „Създадохме Италия. Сега трябва да създадем италианци“. През XIX век, когато се създават нациите, тази мисъл – апотеоз на колективното национално „ние“, намира много съмишленици.

различните, макар и компилативни, истории и географии, в които се обяснява къде живеят българите, каква е тяхната земя, обичаите, поминъкът и т.н. Колкото до осъзнаването на това „ние“ като консолидиращ маркер – то съпътства предговори и патетични обяви за новоизлизащи книги, то е мантрата на самоубеждаването да постигнем заедно повече и то най-вече в „просвещението“:

...защото чрез просвещението ще бъдем достойни синови на нашите славни предци и да избегнем от речените укоризни и много други суеверия и слободно да можем да речем, че сми и ния една достойна част на светат“ (Родолубивий 1992: 127 / Rodolyubiviy 1992: 127).

Това самоубеждаване в консолидиращото „ние“ като „достойни“ синове проличава още с навлизането в XIX-то столетие. Ознаменува се с ръкописното обявление на Софроний Врачански за излизането на първата новобългарска печатна книга „Неделник“ и с убеждението

почто е това добро общое за всего болгарскаго народа. Да помогните на това молю вас, почто това е по-добро и от хаджилък, и от Святая гора (Обявления 1999: 41 / Obyavlenia 1999: 41).

През 1814 г. Йоаким Кърчовски пише книгите си на „простейши език български“ и заявява, че излизат с „иждивението“ на „българи“. Подобно позоваване на името българин и посочване, че е направена книгата за ползване „языком болгарским“, присъства и в пространното заглавие на „Книга сия зовомая огледало“ (1816) от К. Пейчинович.

Значим аспект в словесно-поведенческия рефлекс на възрожденския автор придобива етнонимът „българин“ най-вече в случаите, когато субектът не е пряко назован, но е персонифициран в анонимното „един българин“. Множество са статиите, дописките или всякакви съобщения и „огласи“ из възрожденския периодичен печат, носещи този авторски подпис. В тази употреба също може да се разчетат различни внушения – от „един-единствен българин“, до „един от многото“ – като заявената авторска анонимност недвусмислено настоява на етническата принадлежност, а не толкова на самата личност на пишещия. Прави впечатление и друго – в словесността на Възраждането се очертават три множественолични форми на обръщение: „ние, българите“, „вие, българите“, „те, българите“. Често се срещат и модификации – „ние, братие писатели“ (Г. Йошев), „ние, родни ми българи“, „О, благоразумни български просветители“ (Ем. Васкидович) и др. Често обобщаващото значение на етнонима влиза в темпераментния тон на възрожденската публицистика, може да се срещне в писмата на В. Априлов, Л. Каравелов и др., предпочитан езиков похват е и при П. Р. Славейков:

Мнозина са казували и казуват, че ний българите сме лековерни. Не знаем дали е то толкова истинно, но знаем, че твърде истинно е това, що казва пословицата: „Гърците ги съсипва с а л т а н а т ъ т, а българите и н а т ъ т“. Якоглавството е характерната черта на българина, а то е повече порок, отколкото добродетел (Славейков 1980: 430-431 / Slaveykov 1980: 430-431).

За реалната езикова ситуация по българските земи има множество примери, като тя невинно е свързана с осъзнаването на българското име, както и с патетиката на утвърждаването му. Външната гледна точка също не е за пренебрегване. През 1829 г. Виктор Григориевич Тепляков – поет от времето на Пушкин, е изпратен от граф

Воронцов във Варна и Провадия да издири различни артефакти – ръкописи, старинни предмети, монети. Той обикаля варненските пазари и разказва за тях и за хората, че не говорят много, но непрекъснато се чува само „йок“, а не българска реч (не бива да забравяме, че тогава Варна е важен османски порт на Черно море); подобно твърдение „отвътре“ има и Илия Блъсков за езиковата ситуация в Силистра и т.н.

Процесът на усещането за принадлежност към българското племе и същевременно към патетично утвърждаване на колективното „ние“ през Възраждането е сложен и е свързан с много аспекти и от историята, и от психологията, и от антропологията. В това осъзнаване на българската идентичност често има и гордост, но и срам, както посочва още Паисий. Не бива да се забравя и друг аспект в Паисиевото слово, който находчиво е отбелязан от Н. Данова при изследване на публицистиката на К. Фотинов:

не само Паисиевата жар българите да бъдат пробудени и тласнати към народополезна дейност, но и Паисиевата способност за внушаване (Данова 1994: 131 / Danova 1994: 131).

Амплитудата в тази ситуация „между“ е голяма и обхваща възрожденската публицистика, намира израз в поезията, в мемоарите. В нея до твърдението на Аверкий Петрович „слободно да можем да речем, че сми и ния една достойна част на светат“ (1848) застава друго в обявлението на Христодул Костович Сичан-Николов с акцент върху срама от осъзнаване на изостаналостта:

И като се улучи някой от нас между странни народи, срам го е да се яви, че е българин. (Обявления 1999: 102 / Obyavlenia 1999: 102);

в поредицата на такава критическа рецепция и саморефлексия стои и „Не сме народ“ от Петко Славейков (1871); в различни модификации този рефлекс на разколебаване или гняв активно преминава в темпераментна критика на бездействието и пасивността, присъства и в публицистиката на Раковски, Каравелов и Ботев. Само 10 години след Славейков Иван Вазов ще констатира с огорчение в стихотворението „Пустота“: „Друг кумир замени идеала/ и разчетът владей, не духът“ (1881). В защитата на българското име през Възраждането се улавя такава разколебаност, но по-скоро като неготовност да бъде защитено, като усетен срам от сравнението с напредналите народи, а също и като срам от собственото „нерадение“ за общите дела. Константно остава също усещането за вина пред „майка България“, както и убеждението в порива към просвещение, което ще допринесе „полза за България“ (Неофит Рилски). Често алтернативността разкрива именно преобръщане на представите за добро, за убеждения и идеал, за донякъде намерени отговори на въпросите, поставяни през целия възрожденски период, за бленувани и неосъществени очаквания. В тълкуването на тази ситуация „между“ приемам за аксиома мисълта на Д. Лилова, че „човек не толкова се ражда, колкото се учи да бъде българин“ (Лилова 2003: 8 / Lilova 2003: 8), а също и успешната формулировка на Ивайло Дичев „от принадлежност към идентичност“.

2. Ситуацията „между“ – „оставаме ми сами толкоз назат“ или приобщаване към „люботрудната и прехвалната Европа“ (думи на К. Фотинов в „пробната книжка“ на „Любословие“ от 1842). Това е пределно дискутираният въпрос през Възраждането – дали да останем в статуквото, в домораслостта, или да надмогнем себе си, да станем активна част от модерната епоха. Той също се шири в огромна амплитуда, налага патетика от типа „Можем ли и ние да станем като просвещените? Можем, стига само да щем“ – думи от печатното обявление на Христодул Костович Сичан-Николов за

„Аритметика“ през 1844 (Обявления 1999: 101 / Obyavlenia 1999: 101); същевременно разкрива страха да не изостанем най-назад с възгласа на Неофит Рилски

Докога сон глубокий? Стига толкова спавание, що е спавала нашата България доволни векове! Собудете се поне от тука натам! (Неофит Рилски 1835: 72 / Neofit Rilski 1835: 72) и т.н.

Императивът „стига“ се съчетава с възмутеното „докога“, повелителният тон издава страха от изоставане. И амбицията не е само в догонването, а е и в убеждението, че заспалостта, ако е само „дотук“, със събуждането може да внесе промяна вече „от тука натам“. Това е имплицитно демонстрирана убеденост, че всичко може да се промени, стига да се излезе от този „сон глубокий“ – възрожденската метафора на застоя, изостаналостта и домораслостта. „Удален от Българията“, К. Огнянович обявява през 1842 г. намерението си да издаде две книги, които така и не излизат от печат, но обявлението съхранява патетиката на осъзнаването на заспалостта и вярата в изтръгването от застоя, съдържа и призова:

Зарад това и молим всичките мне прелюбезните болгаре, ревностните синове любезнаго отечества да се собудят малко и отречат сон невежества от очите и сърдцата си. Да възлюбят книжеството и просвещение и утешат печалната си майка Болгария (Обявления 1999: 67 / Obyavlenia 1999: 67).

В отношението към тази „прехвална Европа“ не са изключение отричания и подценявания, които целят и друг ефект – напомняне

чи тес просвещенни народи и сичка Европа не слязоха от небето таквис, и тии бяха някога си диви, груби и варвари (Обявления 1999: 55 / Obyavlenia 1999: 55),

но тяхното високо място се дължи на просвещението, което трябва да стане част от настоящето на българите. Европа присъства с различни конотации в словесността на Възраждането, достатъчно е да си спомним патетиката в думите на Раковски след Кримската война и разочарованието от несбъднатите очаквания във възгласа „Знае ли Европа?“. Дискусионността на тази проблемна ситуация „между“ продължава през целия възрожденски период, отразява се в предговори, във възвания, в публицистика. Всеобщото съгласие да се достигне европейското като възход и пример сякаш „върви“ с убеждението, че Европа не е само „просвященна“, тя е и „прехвална“. И именно така се разтваря амплитудата между апологията и отрицанието, между непознатото бъдеще и уютната сигурност на познатото настояще. Но сред възгласите за/против европейското има един възглас, който не може да бъде отминат: изправен пред най-важното екзистенциално решение на своя живот, преди да слезе на Козлодуйския бряг от палубата на „Радецки“, воеводата Христо Ботев написва в едно от последните си писма „Да живее християнска Европа!“ – един мощен глас на съпричастие и усещане за равнопоставеност с акта на бунта и предстоящата саможертва.

3. Ситуацията „между две култури“. Може да се каже, че „между две култури“ – е знакова ситуация за Българското възраждане, един вид емблема (вж. Дамянова 2019 / Damyanova 2019). XIX век е времето на големите пътувания на българи *извън* българските земи – предимно разширяващи се търговски пътувания, но най-активно е заминаването в чужбина за получаване на по-високо образование, като се търсят благодетели, издействат се стипендии. Този стремеж издава влечение у известна част от българското общество да се излезе навън, да се възприеме друг и по-различен поглед към света, да се усвои друго знание и друга културна традиция. Страхът от

непознатото, характерен за патриархалността на XIX век, постепенно се преодолява – усещането за чуждост си остава, но се появяват и други рефлексии. Мощен става рефлексът за откъсване от изостаналостта и поемане на друг културен опит. Културните центрове в чужбина – Одеса, Москва, Чехия, Прага, Лайпциг, Киев, Харков, Брашов, Виена и други – приютяват десетки български младежи.

Най-силен за българите в чужбина е рефлексът към консолидация – да се обединят, да заявят за своята общност, да се подкрепят. Той намира различни форми на обединение, макар и често нетрайни, които го отразяват: в Одеса младите българи се обединяват в Одеския литературен кръжец, който стимулира появата и на първата новобългарска поема в неукрепналата още българска поезия – поемата на Найдено Геров „Стоян и Рада“; в Москва се създава Московската българска дружина „Братски труд“, която издава и свое списание „Братски труд“, в Брашов се оформя езиковедска общност, която първа поставя на обсъждане въпросите на българския език; в Киев видни българи завършват Киевската духовна семинария и пренасят в служба на отечеството си придобитите знания; пак в Одеса е създадено и Одеското българско настоятелство, което има за цел именно материална подкрепа на българите там, както и духовно съпричастие и т.н. Там, в чуждата земя, се засилва усещането за прекъснатата връзка с родното и в голяма степен това дава носталгичния тон на творбите и изявите. Именно в чужбина се реализира силно ситуацията „между“ стремежа да се излезе извън статуквото и да се поеме друга културна традиция, и осъзнаване на собственото място в чуждото обкръжение. Същевременно, именно тази ситуация „между“ активизира центростремителния импулс – погледът *отвън* към българското отечество поражда стремеж за завръщане и включване в процесите на обнова; за голяма част от българите, учещи в чужди научни центрове, това е свързано, освен с материалната неосигуреност, но и с убеждението, че завръщането им ще бъде от полза за възраждащата се българска просвета и култура.

Силно изразен в българските общности в чужбина е и рефлексът, който в голяма степен отразява ситуацията „между две култури“, а именно – заявяване на потенциал чрез творчески изяви, социална активност или различни културни дейности. Много българи се включват в разни комитети, стават членове на градски управи, издават свои книги – компилативни или преводни, сътрудничат на чуждия периодичен печат с материали предимно за положението в българските земи; българите в чужбина понякога приемат и чуждо поданство, но не престават да работят за доброто на своя народ. Тогава именно в чуждите центрове се създават образци на истинско литературно творчество в новосъздаващата се българска литература, изграждат се жанровите модели на поемата, повестта, литературната критика; появяват се първите истории на българското литературно развитие, правят се и се обнародват етнографски проучвания или записани народни песни, разгарят се първите езикови и литературни полемики и т.н.

Ситуацията „между две култури“ разкрива динамиката на процесите през Българското възраждане – от осъзнаването на изостаналостта, през порива към заминаване, усещането за самотност и изолация, последвано от различни форми на консолидация и овладяване на богат и нов културен опит, към убеденото завръщане в родното пространство. Това е, по сполучливия израз на Михаил Неделчев, „епика на биографическата крива заминаване, вписване и участие някъде там и завръщане“ (Неделчев 2017: 17 / Nedelchev 2017: 17). Но това е и епика – ако използвам точното определение на М. Неделчев – на избора: често труден избор, впоследствие срещнал и неудобството от престоja, но и откритието на един нов свят, накрая, при щастливо

стечение на обстоятелствата, завръщане в родното и оставане там, но не са редки и случаи на повторно завръщане, като изборът е на новото, на онова непознато, но вече станало близко, „там“, с постепенно преодоляното усещане за чуждост. Случаи много: д-р Петър Берон, д-р Никола Пиколо, Райко Жинзифов, Марин Дринов, Гаврил Кръстевич, Алеко паша Богориди, Н. Хр. Палаузов и други.

4. Ситуацията „между“ „Ах, утре...“ и „Дали не сме още способни...“. Тази ситуация се разпростира в огромна амплитуда в периода на Българското възраждане, тъй като отразява две реални и същевременно крайни екзистенциални решения – втурване в борбата за едно ново бъдеще, видяно чрез метафората на възторга и опиянението в Ботевия стих „ах, утре като премина/ през тиха, бяла Дунава...“, и, от друга страна, стои съмнение в правотата на избора в едно писмо на Панайот Волов до Тодор Пеев от 1875 г. Това е съвсем реална ситуация за различните процеси и явления през Българското възраждане. Подобно крайно отгласване/разминаване може да се наблюдава и в най-активната културна практика през Възраждането – издаването на книги и търсене на спомоществатели, видяно като „усердието на любородните“ (по израза на Кипиловски), което и го има, и го няма. Печален пример дава още първата новобългарска печатна книга „Неделник“ от 1806 – с ръкописното си обявление в общо 9 екземпляра Софроний Врачански призовава богатите българи в Румъния да му съдействат за издаване на хиляда броя, като ги уверява с висшия духовен аргумент –

почто това е по-добро и от хаджилък, и от Святая гора, понеже на хиляда църкви ще ся помянуват имена ваша, докле свят стои (Обявления 1999: 41 / Obyavlenia 1999: 41).

На практика на обявлението се отзовават, според мнението на Н. Капралова, която изследва спомоществателството през Възраждането², само 26 мъже, от които 1 митрополит (това е букурещкият митрополит Доситей), 2 епископи, 1 архимандрит, 5 игумени, 1 свещеник, 1 логотет, 1 саяджия, като от различни български селища събират общо 2510 гроша. Само за сравнение – второто издание със заглавие „Евангелие поучително“, излиза половин век по-късно, през 1856 г., и има 1021 спомоществатели, сред които вече и немалко жени. Емблематичен е и случаят с историческата истина около избухването на подготвяното въстание през април 1876, съсредоточило възторга, надеждите и очакванията, но и трагизма на несбъднатото, на предателството и ужасите на погрома. Може да се каже, че Българското възраждане е времето на големите увлечения във всички сфери на социалните и културните дейности – образователни, идейни, творчески, в които до убеждението и възторга от избора стоят неразбирането, скептицизмът, съмнението. И ако за Христо Ботев изборът е безвъпросно ясен – „хляб или свинец“, то в същото историческо време и по същия повод – призив за борба, за Панайот Волов важна е критическата оценка за зрелостта на момента:

Неволно ми дохожда на ума – дали не сме още способни за тези предприятия, за които сме се заели? (Каратеодорова 1954: 47 / Karateodorova 1954: 47).

5. Ситуацията „между“ в отношението към жените на Възраждането. Също проблемна ситуация, чийто голям потенциал разтваря широката амплитуда на тълкуване, разбиране/неразбиране на мечтите и намеренията на възрожденската жена, с много знаци на заличаване на равностойното ѝ място в света, но също и с възгласи от типа „най-образованата за сега българка“ – казани с гордост през 1869 г. за Елисавета

² Благодаря на Недка Капралова за предоставената прецизно изработена класификация на спомоществанията за първата новобългарска печатна книга.

Караминкова от брат ѝ Богдан Горанов (Капралова 2013: 69 / Kapralova 2013: 69). На различни нива на тълкуване на отношението към жените се усеща едновременно и грижата, например усилията на д-р Петър Берон за женското образование, но и ограниченията, които съпътстват съдбата на възрожденските жени. Темата за „жените и образованието“, „жените и модата“ и т.н. са коментирани в периодиката предимно от мъже, най-вече Л. Каравелов, П. Славейков, И. Богоров, Т. Н. Шишков и др. Но в периодиката на Възраждането има немалко публикации, подписани с анонимното „една българка“. Именно в тези текстове, предимно дописки, се откроява женският глас, защитава се правото на жените с твърдението „до-ще време да бъдем, каквото са по сичкия просветен свят жените, стига само да са посабудим и ний“, както и с подписа под тази дописка „една ески загрянкa за сичките“ (Цариградски вестник, IX, 20 дек. 1858). В друга дописка, подписана „една търновка, член на женското дружество“, се защитава създаденото женско дружество в Търново, вероятно като отговор на написаното от И. Богоров именно за училището за девизи в Търново:

наместо да ся учат да знаят да месят хляб, да предат, да готвят, да шият, да плетат и да тъкат, накратко казано, за да бъдат добри майки и къщовници, те ся учат да правят писма.

Темата за женските дружества си прокарва постепенно път във възрожденската словесност – това е знак, че жените през Възраждането навлизат в социалния живот, стават учителки, възпитателки, получават по-добро образование, стават автори и преводачки. Сред популярните женски дружества се откроява Женското дружество в Железник, основано през 1870 г., което има свой устав, модерна организация и е желано място за възпитание. В една дописка в „Периодическо списание“ дори са дадени и някои от задачите на устава, публикуван е годишният отчет за извършеното, ясно е заявено и намерението: „Да се мъчим да направим просветени девойки, образовани съпруги и благоразумни майки“ (1871, бр. 2). Сред писаното за жените още във възрожденското време остава като удивителен пример предговорът на Димитър Шишманов към пиесата му „Добродетел и злоба. Фантазия в 3 действия“, която носи посвещение „Благодетелните женски дружества“, в която героите са само жени. Знаменателна е и речта на Елисавета Караминкова – „почетна председателка“ на женското дружество „Просвещение“ в Калофер – по повод 50-годишнината от неговото основаване (Капралова 2013: 105-107 / Kapralova 2013: 105-107) и други.

Набелязана дотук типология може да бъде обогатена и с други ситуации „между“, които да дооформят образа на неединното Възраждане.

Българският XIX век е времето на големите промени. С отшумяване на „великите героизми“, настъпва момент на съсредоточаване, на преосмисляне. През 1889 г., създавайки „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, Иван Шишманов ще открие това най-авторитетно академично българско издание с основополагащата за българската хуманитаристика статия „Значението и задачата на нашата етнография“, където ще назове проблема:

Стоим ний на прага на две култури, които се борят за първенство. Безсмислено е да се вярва, че старата наша култура, която преди всичко се е съхранила в нашите народни обичаи и умотворения, ще може вечно да противустои на новата, която нахлува през всичките пукнатини и дупки на оная прогизнала китайска стена, що доскоро ни отделяше от външния свят... (Шишманов 1889: 2 / Shishmanov 1889: 2).

Ситуация, актуална и днес.

ЛИТЕРАТУРА

- Богоров 1983: *Богоров, И.* И се започна с „Български орел“. Подбор П. Тотеv. София: Български писател (Bogorov 1983: Bogorov, I. I se zapochna s „Balgarski orel“. Podbor P. Totev. Sofia: Balgarski pisatel).
- Дамянова 2019: *Дамянова, Р.* Между две култури: странстванията на Васил Диамандиев – В: България и Украйна. Култура на преломите (XIX-XXI век). Съст. Е. Трайкова, М. Иванова-Гиргинова, М. Неделчев. София: ИЦ „Б. Пенев“, 40-48 (Damyanova 2019: *Damyanova, R.* Mezhdru dve kulturi: stranstvaniata na Vasil Diamandiev. In: Bulgaria i Ukrayna. Kultura na prelomite (XIX-XXI vek). Sast. E. Traykova, M. Ivanova-Girginova, M. Nedelchev. Sofia: ITs “B. Penev”, 40-48).
- Данова 1994: *Данова, Н.* Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век. София: БАН (Danova 1994: *Danova, N.* Konstantin Georgiev Fotinov v kulturnoto i ideyno-politicheskoto razvitie na Balkanite prez XIX vek. Sofia: BAN).
- Капралова 2013: *Капралова, Н.* „И ще господарува мъжът ти над теб“. Още за жените в културата. Архив на семейство Елисавета и Христо Караминкови. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“ Капралова 2013: *Kapralova, N.* „I shte gospodaruva mazhat ti nad teb“. Oshte za zhenite v kulturata. Arhiv na semeystvo Elisaveta i Hristo Karaminkovi. Sofia: Akad. izdatelstvo „rof. Marin Drinov“).
- Каратеодорова 1954: *Каратеодорова, К.* и кол. (съст.). Априлско въстание 1876 г. Сборник от документи. Под ред. на Ал. Бурмов. Т. I. София: Наука и изкуство (Karateodorova 1954: *Karateodorova, K. et al.* (sast.) Aprilsko vastanie 1876 g. Sbornik ot dokumenti. Pod red. Na Al. Burmov. T. I. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Лилова 2003: *Лилова, Д.* Възрожденските значения на националното име. София: Просвета (Lilova 2003: *Lilova, D.* Vazrozhdenskite znachenia na natsionalното име. Sofia: Prosveta).
- Неделчев 2017: *Неделчев, М.* Геопоетики. Провидяни пътища на културата и в литературата. Юбилейно издание на Литературно-историческата школа „Д-р Кръстев“. София, 17 юли 2017 (Nedelchev 2017: *Nedelchev, M.* Geopoetiki. Providyani patishta na kulturata i v literaturata. Yubileyno izdanie na Literaturnoistoricheskata shkola “D-r Krastev”. Sofia, 17 yuli 2017).
- Неофит Рилски 1835: *Неофит Рилски.* Болгарска граматика. Сега първо сочинена от Неофита П. П., суцаго из свещения обители Рилския, за употребление на славеноболгарските училища, а на свят издадена от любородните предстоятели за българското просвещение г. братия Мустакови, жители букурещкия, с иждивението на общото новосъставлено в Габрово училище. В Крагуевце (Neofit Rilski 1835: *Neofit Rilski.* Bolgarska gramatika... Kraguevats).
- Обявления 1999: Обявления за български възрожденски издания. Съст. Н. Данова и кол. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“ (Obyavlenia 1999: *Obyavlenia za balgarski vazrozhdenski izdania.* Sast. N. Danova i kol. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“).
- Родолюбивий 1992: „Родолюбивий и благоразумний народе българский“. Възрожденски предговори. Книга първа. Събрал и наредил Дочо Леков. София:

- Унив. изд. „Св. Климент Охридски“ (Rodolyubiviy 1992: „Rodolyubiviy i blagorazumniy narode balgarskiy“. Vazrozhdenski predgovori. Kniga parva. Sabral i naredil Docho Lekov. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“)..
- Славейков 1980: *Славейков, П. Р.* „Надлежни размишления“ – В: Славейков, П. Р. Съчинения в осем тома. Т. 6, София: Български писател (Slaveykov 1980: *Slaveykov, P. R.* „Nadlezhni razmishlenia“. In: Slaveykov, P. R. Sachinenia v osem тома. Т. 6. Sofia: Balgarski pisatel).
- Шишманов 1889: *Шишманов, И.* Значението и задачата на нашата етнография. – СбНУНК, I, бр. 1 (Shishmanov 1889: *Shishmanov, I.* Znachenieto i zadachata na nashata etnografia. In: SbNUNK I, 1).